

Kitap ve Sempozyum Tanıtımları

Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken –Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun–*, İstanbul: Metis, 2009.

M. Nedim TAN*

Bilmek, anlamak, çözümlenmek veya en azından irdelemek istediğimiz çoğu şey, mantık-zekâ-tahsil gibi vasıf ve melekelerin yeteceği şeyler değil. Tarihinin ampirik veri ile olan ilişkisi, bir yanıyla meşk konusuna girer, bir yanıyla da tekil olana yönelik bir tavır meselesidir. Hiç bir teori, insanlık hallerinin her bir teza-hürünün hayrete şayan olması gerçeğini tüketemez.

Cemal Kafadar

Tasavvuf, insan ve hakikat merkezli bir dünya görüşü, bir yaşama üslubudur: Her şeyden önce bir öğretiler, bir doktrini vardır, ama bununla beraber, hatta bu aslı niteliğinin bir bütünlüğü olarak, zamanlar ve kültür-arası çeşitliliğiyle ortaya koydukları bakımından da büyük bir zenginliğe sahiptir. Bu zenginlik; sosyal-siyasal, edebî-sanatsal, felsefî-entelektüel bağlamlarda hep kendini göstermiş, bugüne de irdelenmesi ve yorumlanması bakımından tüketilemez bir miras bırakmıştır. Tasavvufu, ardına bıraktıkları ile ele alıp yorumlamak, onun emanet ettiği kavramları yerli yerince algılamak, ona sorulmuş sorularla ve onun yönlendirdiği arayışlarla verimli bir faaliyete dönüşür.

Bu girizgahtan sonra, Cemal Kafadar'ın, Karacaoğlan'ın bir dizesinden mülhem *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* isimli kitabına sözü getireceğiz: Evet, başlı başına düşünüldüğünde tarih odaklı, sorgulayışı tarihçilik mesleğinin çerçeveleri içerisinde, ulaştığı sonuçlar da tarih disiplini bağlamında kalan bir kitaptan söz edeceğiz. Fakat yukarıda da dile getirdiğimiz üzere, tasavvufun tarih seyrinde kazandığı ihata sebebiyle tasavvuf araştırmacılarını da ilgilendiren, onları konu aldıkları sahada yeni sorgulamalara ve sonuçlamalara ileten bir kitapla karşı karşıya olduğumuzu özellikle belirtmeliyiz.

* Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

Cemal Kafadar, Osmanlı tarihi ve kültürü üzerine çalışanların ya da bu sahaya ilgi duyanların yakından tanıdığı, özellikle de *Between Two Words (İki Cihân Âresinde)* isimli ve uzun zamandır tercümesi gözlenen kitabıyla sahaya büyük katkı yapmış, Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyeliğini sürdüren mühim bir tarihçimizdir. Kitap, Kafadar'ın farklı zamanlarda kaleme aldığı, dört ayrı makalenin yazar tarafından tekrar gözden geçirilmiş, yer yer güncellenmiş hallerinden oluşuyor. Kafadar, kitap için özel bir giriş de kaleme almış: Bu giriş bölümünde (s. 13-29), tarihin insanîliğine ve insanın tüketilemez çeşitliliğine dâir hem metodolojik uzanımları olan, hem de böylesi metinlerde pek rastlanmayan bir edebî tondaki çarpıcı vurgularıyla okuyucusunu kitaptaki metinler hakkında bilgilendiriyor. Bu girişte yüzeysel bir bilgilendirme sözkonusu değil elbette, aynı zamanda bir perspektifin ortaya konulması sözkonusu, nitekim kitap boyunca bu girişte belirtilen fikirler takip edilebilir.

Kitaptaki “Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine” (s. 29-39) başlıklı ilk yazı, “nizâmın fesâdı” ile ilgili Osmanlı tarihi üzerine okuma yapanların sürekli karşılaştıkları gerileme-merkezli anlatılarla ilgili. Kanunî sonrasında özellikle de III. Murad döneminden itibaren görülen farklılaşmaların yeniçeri ocaklarının bozulması ile ilişkilendirilmesini ele alıyor ve aslında bu tür bir yorumlayışın her şeyden önce bir vurgu sorunu olduğunu konu ediniyor. Farklı okuma ve algılama olanaklarının hep var olduğunu vurguluyor.

“Ben ve Başkaları” (s. 39-73) başlığını taşıyan ikinci yazı, XVII. yüzyılda yaşamış bir sûfînin güncesi üzerinden bir üslubu ve bir dönemi konu alıyor. Burada Kafadar, “ben ve başkaları”na ilişkin kültürel algının, yani bireyin kendi üzerinden çevresine bakışı ve bunu da sırf kendi benliği üzerinden yapışı üzerine dikkat çeken karşılaştırmalar yapıyor. Bir XVII. yüzyıl Halvetî-Sümbülî dervişi olan Seyyid Hasan'ın *Sobbet-nâme* adında, daha çok gündelik hayattan, yenilenden-içilenden, başından geçen basit olaylardan bahsettiği, muhtemelen sıradan bir bakışın sıradan göreceği bir yazma üzerinden konusunu işliyor Kafadar. Fakat bu işleyişte, Evliyâ Çelebi'nin, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve Sun'ullah Gaybî'nin anlatıları da hatırlatılıyor, aslında tasavvuf literatürünün bu türlü şahsî tecrübeler ve bireysel anlatılar bakımından farklı örnekler barındırdığının da altı çiziliyor. Bu esnada zaman algısı, sosyal gerçekliğe dikkat kesilmek ya da kayıtsızlık, bu türlü günlük tutmaların tarihteki serencâmı ve hangi zihniyetle doğduğu, bu konularda yaygın batı-merkezli kurgunun her zaman yerli yerinde sonuçlar üretmediği gibi ciddi temalar bu dervişin güncesi ile gündeme getiriliyor ve Kafadar, karşılaştırmalı tarzını ve edebî-felsefî üslubunu bu kısa gündelik anlatımlar üzerinden bir yüzyılı ve tarih metodolojisini ihata edecek denli genişletiyor. Dikkat çeken bir husus, kitapta rüya anlatılarının otobiyografik bir tarafı olduğu (s. 49), III. Murad örneğinde görüldüğü ve muhtemelen pek çok sûfî tarafından da yapılmış olabileceği üzere kişisel rüya derlemelerinin, hatta müşâhede ve vâkıaların da farklı bir perspektife konu olabileceğinin altı-

nın çizilmesi. Kafadar, bunun taze ilgilerle ve derinlemesine araştırmalarla renkle-
necek bir konu olduğunu özenle vurguluyor. Bu bölümde tarikatların dönemin sos-
yal ağındaki konumu ve bireylerin bu ağa dahil oluşuyla ilgili olarak dikkat çekici
tespitlerden biri şöyle: “Sûfî tarikatları bir yandan aile, mahalle, esnaf taifesi gibi
toplulukların partikülarizmini delip onları aşarken diğer yandan da kendi
partikülarizmlerini yaratmışlardır. Toplumun çalkantılı dönemlerinde kişiler buraya
sığınabilirlerdi. Böylece tarikat, toplumun geri kalanıyla kendi arasında akrabalık
ötesi ya da lonca ötesi köprüler kurar, ama istendiğinde ve mümkün olduğu ölçüde
bu köprülerden bazılarını kaldırır, kalenin kapılarını kapar ve kuşatma sona erinceye
kadar kendi evreninin cemaat hayatına ve manevî kaynaklarına dönerdi.” (s. 69)

Kıtapta yer alan “Venedik’te Bir Ölüm (1575)” (s. 73-123) başlıklı üçüncü
yazı, ticaret maksadıyla gittiği Venedik’te vefat eden Ayaşlı Hüseyin Çelebi’nin hi-
kayesiyle ilişkili olarak, Osmanlı ticaret tarihine ilişkin, özellikle de dış ticaretin ha-
fife alındığına ilişkin pek çok kalıp-yargı ve şartlanmışlığın noksanlığı üzerinde du-
ruyor. Nitekim Osmanlı’da müslümanların ticaretten imtina ettiği, fetih dururken
bu türlü uğraşlarla zaman tüketmediği ve bunun olumsuz sonuçlarına ilişkin kalıp-
laşmış ve sık tekrarlanmış hüküm cümleleri vardır. Ama Kafadar satır aralarına in-
menin, coğrafyanın kurduğu bağlarda rastlanabilen sıradışı örneklerin, her şeyden
önemlisi insanların tecrübelerine duyarlı ve karşılaştırmalı bir perspektifin, Osmanlı
ticaret ağı ile ilgili, hatta Akdeniz’in ticarî geçmişiyile ilgili alışılmışın dışında bilgilere
kaynaklık edeceğini söylüyor ve bu yazısıyla bu söylediğinin yetkin bir örneğini su-
nuyor.

Kitabın dördüncü yazısı, “Mütereddin Bir Mutasavvıf: Üsküplü Asiye
Hatun’un Rüya Defteri 1641-1643” (s. 123-193). Bu yazı ile Kafadar, doğrudan ta-
savvuf tarihi araştırmacılarını ilgilendirecek bir konuya değinmiş oluyor. Yazının
başlangıcında yer alan, “...çeşitli konulardaki bilgisizliğimizin temel sebebini kay-
naksızlıktan önce o konulara yönelik soru sorulmayışında aramalı herhalde” (s. 125)
cümlesi, aslında böylesi bir başlığın tarihçilik mesleği itibarıyla ne derece anlamlı ol-
duğuna ilişkin kuşku bakışları bertaraf ediyor. Yazara göre, Üsküp’te yaşayan,
Halvetî yoluna müntesip, rüyaları yoluyla mürşidiyle temas kurmuş, yolun basa-
maklarını bu şekilde katederek tasavvufi tecrübenin farklı bir tezahürünü ortaya
koymuş olan Asiye Hatun’un rüyaları “birinci şahıs anlatıları” açısından bir emsal-
sizlik sergiliyor. Asiye Hatun’un tasavvuftaki serencamı, mürid-mürşid ilişkileri açı-
sından kayda değer noktaları belirginleştirmesinin yanısıra, tasavvuf tarihinde ka-
dınların konumları hakkında ilginç bilgiler sunması bakımından da okuyucusunu şa-
şırtıyor.

Tasavvufi tecrübenin insan iç dünyasında bulduğu karşılığın bir göstergesi ola-
rak rüyalar, bir sâlik için sıradan ve gelişigüzel olmaktan çıkar. Bu yüzden bir mür-

şide bu rüyaların tabir ettirilmesi, mürşidin bu rüyalar yoluyla müridin hâli ve mertebesi hakkında rehberlik etmesi seyr-i sülûkun sıhhati açısından özellikle de Halvetî yolunda olmazsa olmaz kabul edilir. Dolayısıyla Asiye Hatun'un rüyalarını bugünkü perspektiflerden hareketle algılamak indirgeyici ve dışlayıcı bir sonuç verebilir. Çünkü bugünün rüyalara ilişkin perspektifi, özellikle Freud'un belirleyici olduğu kavramsal çerçeve, tasavvufun yaslandığı prensipler bakımından indirgeyici sayılır. Gerçi Kafadar, bazı atıflar dışında bu konuya girmemektedir. Ancak metin ilk yayınlandığı 1992 yılından sonra tartışmalar doğurmuş, ilk olarak Türkiye'de psikanaliz kültürü açısından önemli bir konumu bulunan Saffet Murat Tura tarafından konu edinilerek bu rüyalar psikanalitik açıdan çözümlenmeye çalışılmış, bu tutum Kemal Sayar'ın eleştirilerine uğramıştı.* Bu tanıtım maksatlı yazıda ontolojik uzanımları bulunan ve akademik ilginin çok çok ötesine taşan rüyalar meselesine girmeyeceğiz. Özellikle belirtmek istediğimiz husus, Kafadar'ın Asiye Hatun'un rüyalarını tarihçilik mesleğince ele alması, beraberinde mukayeseli perspektifi elden bırakmayarak etkin bir okuma yapmış olmasıdır; metne ve olguya soru sormanın ne tür bağlamlar yaratacağının da esas alınması bir örneğini böylece sunmasıdır. Tasavvufî tecrübenin mahrem sayılabilecek bir sahasında, henüz emsalsiz gözükten bir örnek üzerinden, bir kadın sûfinin dünyasından hareketle dönemi ve zihniyeti kurcalayıp antropolojik tahliller yapılabilmesi, rüyaların nasıl bir kültürel arka-planda anlaşıldığına ilişkin çıkarımları bakımından bu yazı, tasavvufî metinleri alımlamak noktasında ciddi bir metot da ortaya koymaktadır.

Kitabın tanıtımı bağlamında şunları da söyleyeceğiz: Kafadar'ın kitabı, akademik çalışmaların aynı zamanda estetik bir özveriye de örneklik etmelerinin gerekliliğini göstermektedir. Çünkü *metod* diye kavramlaştırılan bütün, her ne kadar yaygın eğitimde kullanıldığı biçimiyle daha çok *teknik* anlamına gelse de, temelde felsefi bir duyarlılığa atıf yapar. Nitekim kitapta da tarihle ilgilenmenin aslında felsefeden uzak olmadığını, çünkü işin içinde tecrübelerle duygudaşlık geliştirme bulunduğunu, bunun da kaynak çalışmalarından fazla olarak bir farkındalık gerektirdiğinin altı çizilmektedir. Nihayetinde tarih yaşanmış bir geçmiştir, anlaşılanabilir, anlaşılandırılabilir. Zaten tarihe ilgi, insanın soruları ve arayışlarından kaynaklanır. Hayata anlam veren ve zevk katan bir varlık olarak insanın, geçmişine olan ilgisi bir dünyayı paylaşmasından, ortak duyularını yaşamasındandır. Bu, tarihe yönelene, tarihçiye bir meleke kazandırır: Empati. Yani “kendini başkalarının yerine koyma, başka hayatları, başka tecrübeleri adeta kendi bedeninde duyma yetisi.” (s. 23) Sonuçta bir tarih

* Bkz. Saffet Murat Tura, “Şeyh ve Ayna”, *Şeyh ve Arzu*, İstanbul: Metis, 2002, s. 11-48; Kemal Sayar, “Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?”, *Sûfi Psikolojisi*, İstanbul: Timaş, 2008, s. 15-51. Tura'nın yazısı ilk defa 1995'te, Sayar'ın eleştirisi ise 2000'de yayınlanmıştı. Aynı zamanda *Keşkül Dergisi*'nin rüya konulu 11. sayısında yer alan Melek Paşalı'nın “Tasavvufta Rüya Dili ve Asiye Hatun'un Rüya Mektupları” isimli makalesi de konuya ilişkindi.

çalışması yapmak, bir dönemin ve o dönemin temsilcilerinin duygu ve düşünce dünyalarına nüfuz edebilmekle, kendi tecrübelerimizi o yaşanmışlıklara katık edebilmekle mümkün. Bu durum felsefi içerikli, varlığa, bilgiye ve ahlaka uzanan, hatta bunların tümünü kapsayan bir faaliyete bürünüyor. Nitekim Kafadar da bu belirttiklerine örnek olacak şekilde, hem arşiv belgelerinden vazgeçmeyip tarihçilik mesleğinin dayandığı prensiplere yaslanmış, hem de edebiyatla içiçe bir üslupla canlı ve işlek bir metin kurgulamıştır.* Bu kurgusuyla da büyük resimde takılıp görüş açısını gittikçe daraltan bir tarzın yerine, insanın hayat serüvenindeki renkliliğe ve zenginliğe odaklanmış bir tarzın ne denli üretken olabileceğini anımsatmaktadır.

Kafadar'ın kitabı, tasavvufun tarihî ve nazarı ya da kültürel ve doktriner taraflarına ilgi duyan, bu sahada çalışmalar yürütenler için metod ve yorum bakımından farklı ve çoğu zaman şaşırtıcı bir tını taşıyor. Zaten yazarın önsözde de dile getirdiği üzere hayret duygusu taşıyan bu yazılar, tasavvuf metinlerinin hayrete davet eden inceliklerine alışılmışın dışında ve sıradanlaştırmaksızın bir bakış atmaya imkan veriyor. Gerçi başta da belirttiğimiz üzere tarih-odaklı ve tarihçilik mesleğince telif edilmiş bir kitapla karşı karşıyayız, ama hareket noktasında anlama çabasının bulunması ve irdelenen konularda sûfi temsilcilerin olması kitabın açısını genişletiyor. Kitap boyunca, merakın hep ilgiyi taze tutan, indirgemeyi engelleyen bir tarafı olduğunu görmek heyecanlandırıcı.

Hasılı okuyucu Kafadar'ın kitabında, geniş ölçekli çalışmaların göz ardı ettiği ve bu yüzden de tükettiği inceliklere odanlanmak açısından çarpıcı bir metinle karşı karşıyadır. Yazar, rapor dilinin yabancılaştırıcı ve dışlayıcı etkilerine, birinci çoğul şahsın sıradanlaştırıcı ağırlığına karşı samimiyetin ve özverinin sıcaklığıyla karşıyor okuyucusunu. Zaten yazıların ve akademik çalışmaların öncelikli amacı anlama-anlamlandırma-yorumlama noktasında katkı sağlamaktır, Kafadar'ın kitabı bunu fazlasıyla yapıyor.

* “Tarihçinin zenaatında ilerlemesi, kaynak çalışması ve yöntem bir yana, onun kendisine ve dünyasına dair farkındalığını geliştirmesi, duyarlık perdesini tecrübelerini kendine kılavuz edinecek şekilde genişletmesi ile mümkündür.” (s. 15)